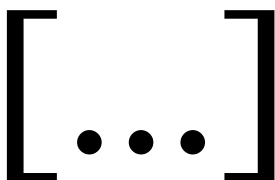

Vattenmöllans historia

Texten i det följande är ett utdrag ur Ranby, Caroline: *Vattenmöllan, Brunnby socken – Kulturhistorisk dokumentation 2004 med preliminärt åtgärdsprogram*, Vattenmölle-kommittén, Höganäs 2004.

Vattenmöllans historia

Anda sedan jordbrukarstenålder har malandet av spannmål till mjöl varit centralt inom livsmedelsekonomin och därmed av största intresse att kontrollera för makthavare på nationella och lokala nivåer. Redan under antiken ersattes i högkulturernas områden enkla handkvarnar med två stenar av mekaniska, bl.a. beskriver den romerske arkitekten Vitruvius vattenhjul och vattenkvarnar i sin arkitekturlära från omkring år 10 f kr.¹ Mekaniska kvarnar introducerades i Norden under medeltiden och kom under århundraden att vara den enda avancerade mekaniska konstruktion som bondebefolkningen kom i direktkontakt med. En översikt av Skånska vattenkvarnar och vädermøllor finns i Skånes hembygdsförbunds årsbok 1980.

¹ Vitruvius 1989, s. 247.

Bostadshusets vind sedd mot söder och kvarndelens putsade gråstensgavel. Dörren i gavelröset leder in till kvarnloftet. Övan dörren syns ett ankarslut. Det sydligaste hanbandet utgörs av en återanvänd bjälke i en korsvirkeskonstruktion. Till vänster skymtar skorstensstocken. Foto: Caroline Ranby 2004.

I äldre tid var vattenmøllor vanligare än vädermøllor, sannolikt därför att de var billigare att uppföra och underhålla än de mer komplicerade och för stormar och oväder utsatta vädermøllorna. Vattenkvarnarna stod stilla vid torka och hårda vintrar, väderkvarnarna vid stiltje. Genom att ha tillgång både till väderkvarn och vattenmølla var man mindre utlämnad åt vädret. För husbehovsmalning byggdes små skvaltkvarnar med horisontella hjul i bäckar medan större kvarnar med stående vattenhjul enligt överfalls- eller underfallskonstruktion krävde dammanläggningar, men gav en helt annan kapacitet. Sådana fungerade som s. k. tullkvarnar, i vilka bönderna fick sin spannmål mald mot avgift.

I Kullabygden skall under 1700-talet ha funnits ett 30-tal vattenmøllor, varav en hel del bör ha varit skvaltor. Två större anläggningar i Brunnby socken utgjorde møllan vid Snogalien i Arild (Knaltamøllan), varav grunden finns kvar under ett sentida bostadshus "Backagården" samt Bärekuills mølla (Torremølla) vid Kockenhus från 1756, idag ruin. Möjligen har det också funnits en äldre vattenmølla vid Stutadamman på Krapperup, där en större stensamling kan utgöra resterna av en kvarn. Vid arkeologiska undersökningar av Krapperups medeltida borg påträffades två fragmentariska kvarnstenar i raseringsmassor daterade till ca 1620-1650.²

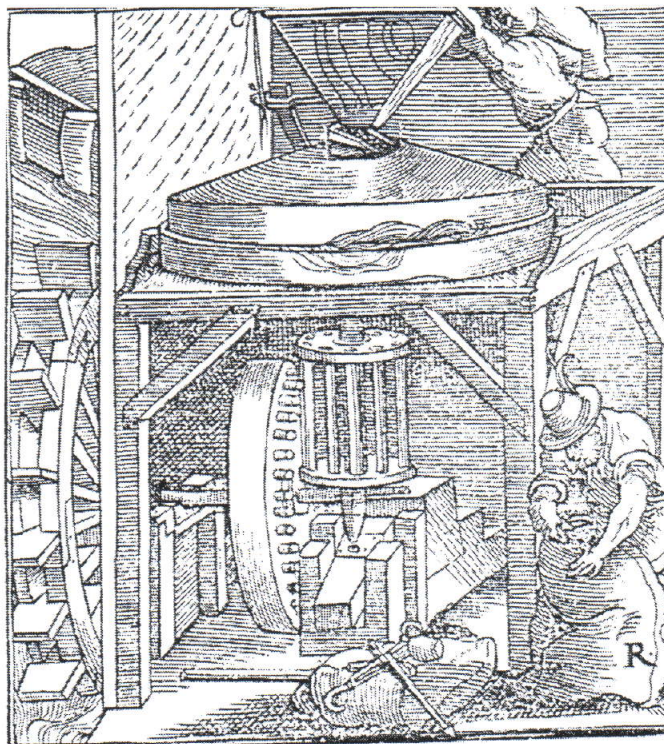
² Carelli 2003, s. 151f.

En vattenkvarn vid Stutadammen kan ha ersatts av Krapperups väderkvarn på Bräcke backe, omnämnd 1656 och/eller av kvarnen i Vattenmöllan. Möllan vid Stutadammen kan även ha existerat parallellt med Vattenmöllan, vilken omnämns 1629.

Av ortnamnen att döma har det i äldre tid funnits kvarnar i Mölle och Möllehässle. Bägge ortnamnen är primära bebyggelsenamn, d.v.s. platsen har fått namn efter bebyggelsen. Mölle nämns 1491 och Möllehässle 1509. I Mölle fanns då en kvarn tillhörig Krapperup, i Möllehässle minst två gårdar.³

Husbehovskvarnar fanns på 1600- och 1700-talet på flera gårdar exempelvis i Möllehässle, Bökebolet, Kullagården, Smedstorp, Rågåkra och Fjälastorp. Vissa av husbehovskvarnarna var skvator medan kvarnen i Möllehässle var en hjulkvarn med överfallshjul. Vid sekelskiftet 1800 fanns även vädermøllor som fungerade som husbehovskvarnar. Bärekskulls mölla, Vattenmøllan samt Krapperups väderkvarn var samtliga skattlagda och tillhörde godset Krapperup.⁴

Med 1800-talets jordbruksomvandling avvecklades många vattenmøllor till förmån för vädermøllor. Även sådana fanns som uppfinning sedan antiken och är i Norden dokumenterad sedan medeltiden. I Kullabygden är väderkvarnar belagda åtminstone sedan 1600-talet, då stubbamøllor avbildas på lantmäterikartor. Utdikning och täckdikning minskade vattendragens antal och kapacitet och vädermøllorna gynnades från enskifte till industrialism. Kring 1800-talets mitt byggdes ett flertal holländare i Kullabygden. Redan i slutet av 1800-talet byggdes emellertid också stora ångdrivna valskvarnar i städer som Malmö och Helsingborg medan mindre maskindrivna kvarnar kom till på landsbygden. Ibland kopplades en råolja- eller dieselmotor till gamla väderkvarnar (exempelvis Falkamøllan vid Stubbarp), på andra ställen byggdes nya mekaniska kvarnar (Bräcke kvarn). Sådana, ibland med elmotorer, uppfördes inte sällan av böndernas lokalföreningar. Den sista vattenmøllan i funktion i Kullabygden anges av O. S. Eriksson ha legat i Viken och fungerat ett par år in på 1900-talet. Den nästsista i drift var Vattenmøllan, som lades ner 1897.⁵

Vattenkvarnens konstruktion enligt illustration i Barbaros utgåva av Vitruvius Om arkitektur, tio böcker 1556.

³ Carelli 1996, s. 13, 15. Carelli, Lenntorp 1993, s. 16. Ranby 2003, s. 255. Wijkander 1969, s. 107f.

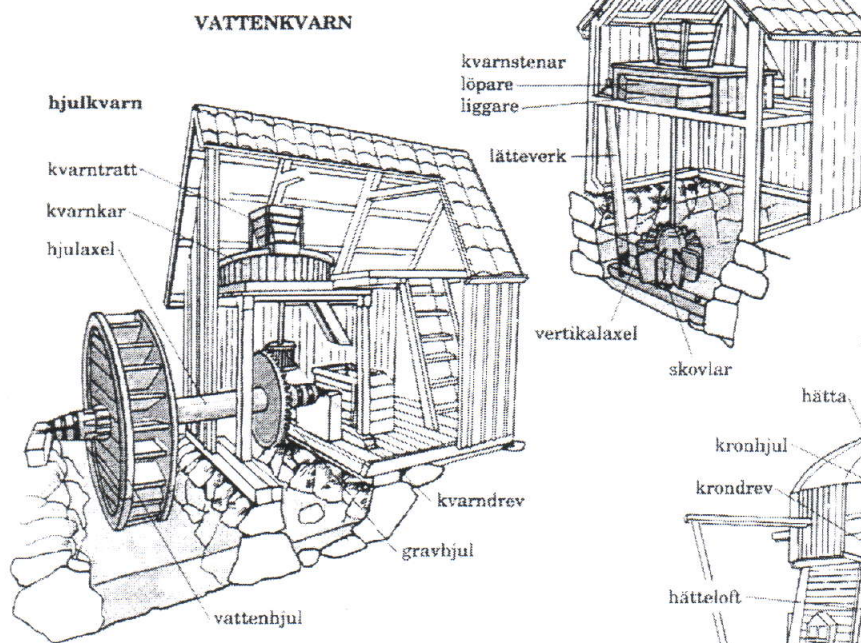
⁴ Ranby 2003, s. 77.

⁵ Eriksson 1959, s. 8-11.

Äldre kvarntyper samt modern kvarn.

skvaltkvarn

(skvalta)

Hjulkvarnens respektive skvaltkvarnens konstruktion enligt Nationalencyklopedien.

Vattenmöllan är väl dokumenterad genom handlingar i Krapperups godsarkiv, allt sedan kvarnen omnämns för första gången i ett köpekontrakt upprättat 1629 vid Mourids Podebusks försäljning av Krapperup.⁶ Den första kända beskrivningen av Vattenmöllan gjordes i samband med en syn 1692. Hela godset Krapperup, liksom Vattenmöllan, var vid denna tidpunkt och fram till 1703 uppdelat på två ägare. Enbart den ena delen synades, varför det är tänkbart att någon byggnad saknas i synen av Vattenmöllan. De byggnader som finns beskrivna utgjordes, förutom av själva kvarnen, av en stugulänga, vilken saknade skorsten, en loglänga med laduhus och portskjul placerad i söder samt en stalllänga med stall och manhus (fåhus) i väster. I synehandlingen antecknade man de delar i kvarnhuset vilka behövde repareras eller bytas ut, d.v.s. ”Huse och Axell till Qwarnstohlen, Skrufwen och Miölkjystan”.⁷ Tio år senare synades kvarnen igen. I denna syn nämns att kugghjulet, drevet, mjölkistan samt vattenhjulet var bristfälligt och att det saknades en ränna. En dispyt mellan arrendatorn, d.v.s. arrendatorn av Krapperups gods, och bonden hade pågått några år. Den rörde reparation av kvarnen.⁸

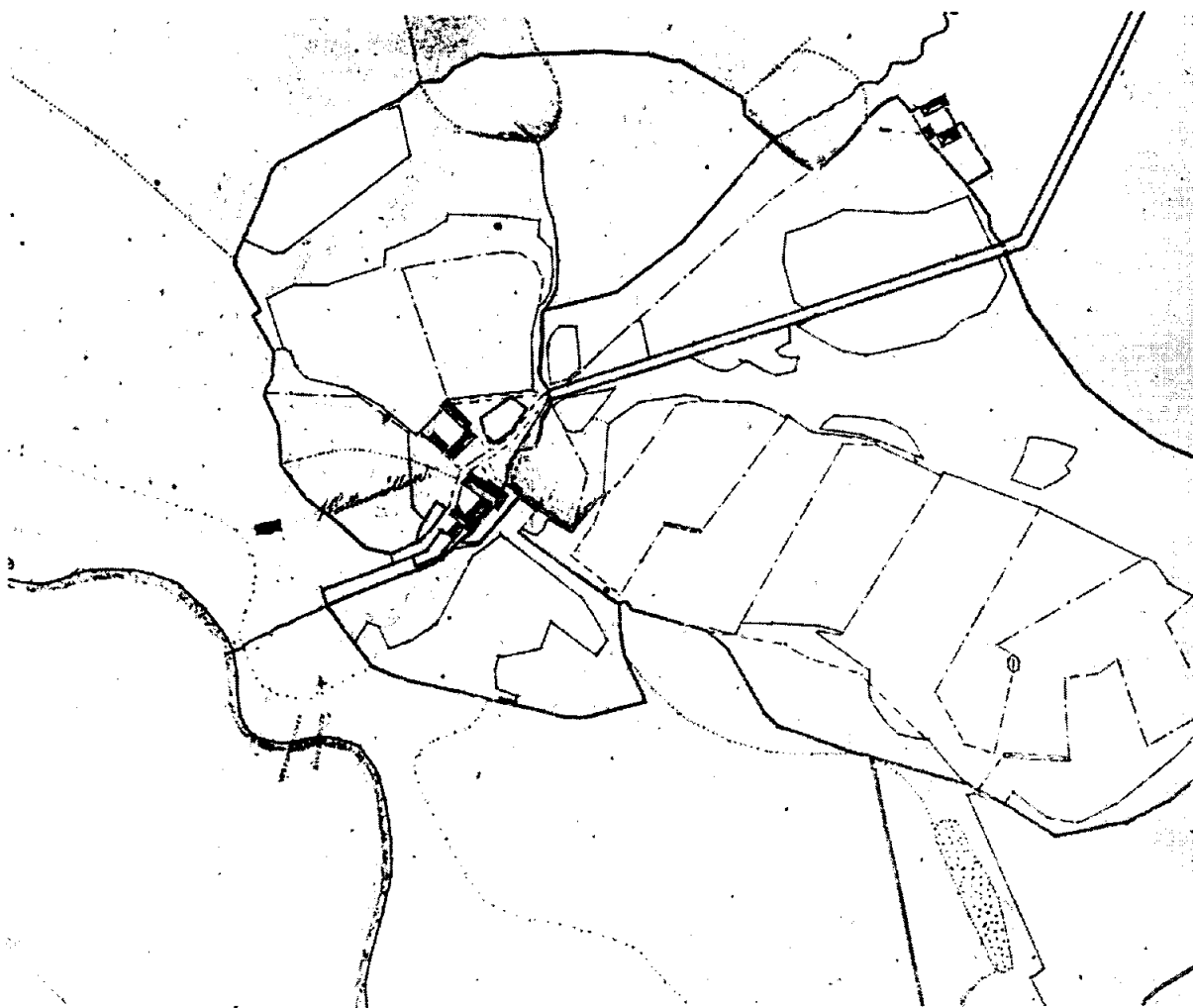
Den äldsta kartan över Vattenmöllan är Ciöpingers karta från 1718. Den markerar själva möllan med sin, öster om byggnaderna belägna, kvarndamm. Ytterligare ett stycke österut låg hålldammen.⁹

⁶ Ranby 2003, s. 256.

⁷ KGA C II:1 nr 1.

⁸ KGA C II:1 nr 2.

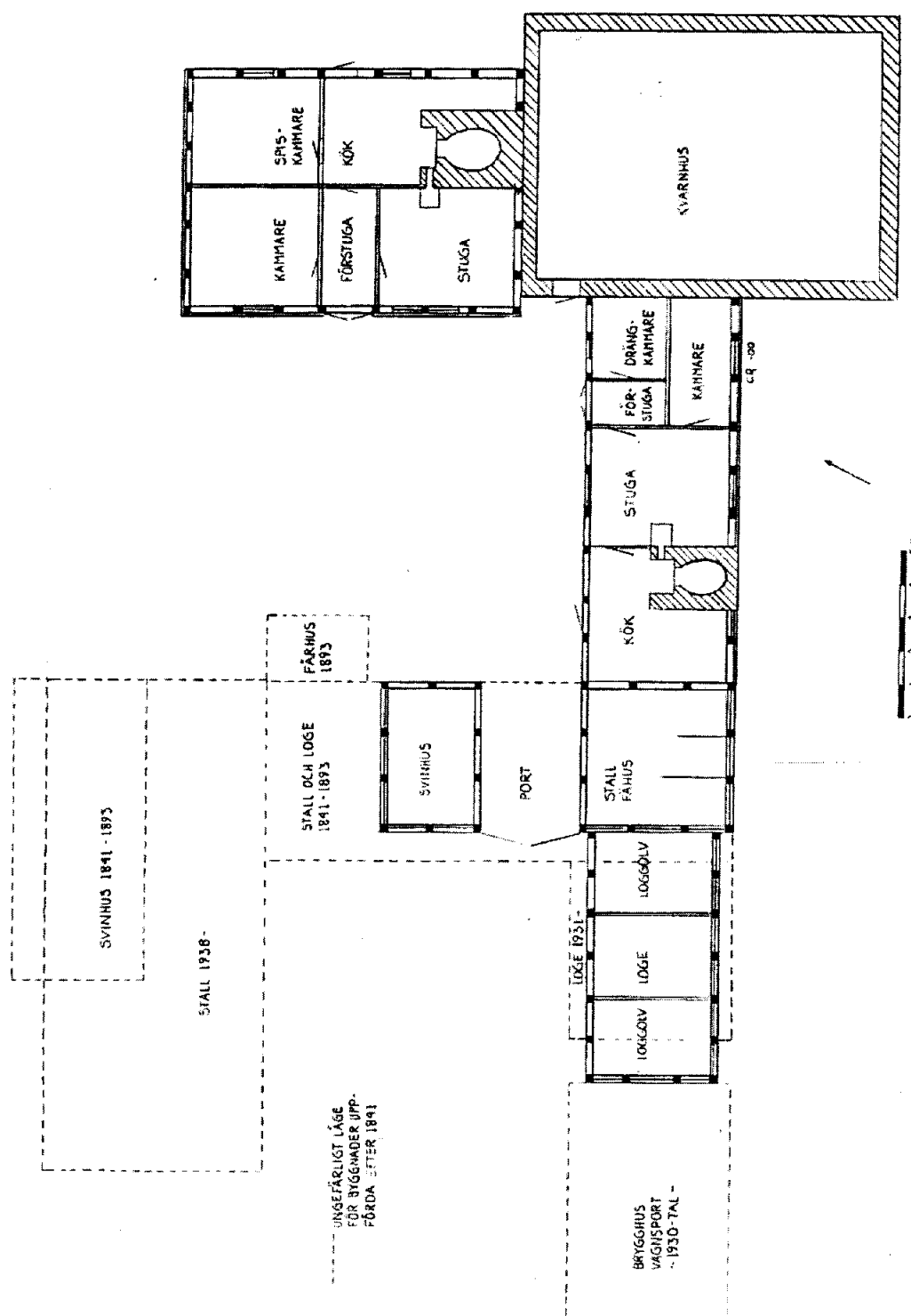
⁹ KGA 214.

J. P. Hallbäcks utmarkskarta från 1819-20 redovisar bebyggelsen i Vattenmöllans by med Vattenmöllan längst i söder. Från kvarndammen öster om kvarnen leder vattenrännan in i kvarnbyggnaden. Förbigångsrännan är markerad söder om byggnaderna. Intill den lilla trelängade gården vid östra gränsen av byns ägor låg hålldammen. Akt 26, Lantmäteriverkets arkiv.

Genom Krapperups dåvarande ägare, Petter Gotthard von Kochen, och hans journal, kan Vattenmöllans byggnadshistoria mellan 1734-1764 följas i detalj. År 1736 fick kvarnen nya stenar, då von Kochen lät hämta nya stenar ur "stenskogen". År 1744 var det åter dags att byta åtminstone en sten i vattenkvarnen. Stenen köptes in från Landskrona. Drygt 10 år senare var kvarnen så förfallen att ett nytt möllehus måste byggas. Nästan hela året 1758 gick åt till kvarnbygget.

Den 10 januari slöts kontrakt med timmermannen Bengt Andersson från Sönnarslövs socken och Rafteboda, att sedan den befintliga kvarnen rivits, bygga en ny vattenkvarn med 2 par stenar. De förberedande arbetena inför vattenkvarnsbygget inleddes nästan genast efter det att kontraktet skrivits. Timmer och sten skulle skaffas fram och till detta arbete uppbådades godsets bönder. I Svedbergs mark höggs en stor mölleaxel som kördes till Vattenmöllan. Krapperups inspektorn stämplade ut ektimmer till kvarnen i skogarna vid Norrgården (Möllehässle) och Bränneslyckan, vilka låg nära Vattenmöllan. Dagen efter utstämplingen högg man 10 ekar i Norrgården och 9 i Bränneslyckan. Allt folk på godset arbetade därefter med att transportera hem ekarna och deras grenar, varpå den kontrakterade timmermannen anlände för att godkänna virket innan han for hem igen.

Rekonstruktion som visar Vattenmöllans utseende 1841. De streckade linjerna visar senare tillkomna byggnader. Årtalen anger när byggnaderna uppförts. Ritning: Caroline Ranby 2000.

I början på februari började man köra sten till kvarnen. Under mer än en veckas tid stod allt annat arbete på godset stilla, då bönderna körde fram sten till kvarnbygget. Den 17 mars skrevs kontrakt med murmästare Franck från Ängelholm som skulle grundmura vattenkvarnen. Han skulle få 200 daler smt i arbetslön. Sent om kvällen den 29 mars kom

timmermannen och sågskärarna till Krapperup. Dagen därpå började de sitt arbete med att leta upp timmer till vattenmöllan. Timmermannen arbetade en dryg vecka innan han åter reste hem till Kvidinge medan sågskärarna arbetade ända fram till 20 april innan de likaledes återvände till Kvidinge. Redan den 24 april var de tillbaka och började "skära timmer". Några dagar senare anlände timmermannen och började sitt arbete i Vattenmöllan. Sågskärarna arbetade i princip varje dag fram till den 9 maj då deras arbete var slutfört.

Den 22 maj hade den gamla kvarnen rivits och murmästare Franck anlände till bygget. Man började gräva grunden till en ny mur. Dagen därpå var Krapperups godsherre själv på plats och kontrollerade arbetet med att gräva grunden. Timmermannen började samtidigt att arbeta på kvarnstolen, som han dagen därpå började sätta ihop. Man fortsatte att rensa bort jord för grunden och ur rännan. Troligen användes en gammal kvarnränna. Den 27 maj kunde man lägga de första grundstenarna mot dammen och gamla möllans stugudörr, med vilket man bör avse en gammal bostadslänga intill vilken kvarnen byggdes. Två dagar senare blev timmermannen färdig med kvarnstolen och började dagen därpå på vattenhjulet. Man fick problem med grunden och utvidgade denna något, eftersom "vattnet hade hindrat" och jorden hade "fallit ut" om natten. På södra sidan fortsatte jorden att falla ut p.g.a. "för myckna källsprång". Man fick stötta jordvallen med stakar och brädor och började med "mycken möda" lägga stenmuren. Vattenflödet drog uppenbarligen jorden med sig. Den 3 juni, efter mycket arbete, var grunden slutligen färdiglagd. Timmermannen arbetade samtidigt med vattenhjulet och fortsatte ett par dagar senare på kugghjulet. Samtidigt började man mura på den färdiga grunden. Den 8 juni lämnade murmästaren bygget medan hans gesäller, som tycks ha varit två till antalet, samt timmermannen fortsatte sitt arbete. Godsets bönder och fiskare turades om att göra dagsverken till muragesällerna och fungerade sannolikt som hantlangare. Fyra dagar senare återvände murmästaren medan timmermannen ännu höll på med sina kugghjul. Murmästaren stannade endast ett par dagar, tydligen för att kontrollera arbetet, medan gesällerna och timmermannen arbetade varje dag utom midsommarafon, då de hade ledigt halva dagen.

I början på juli var det dags att hämta taktegel. Den 2 juli avseglade därför Olof Boles jakt till Rya tegelbruk. Krapperups inspektör tog samtidigt landvägen till Rya för att ta emot teglet. Bole var en av godsets underlydande med skyldighet att göra transportresor. Vid Vattenmöllan hade man nu kommit så långt att sparrarna restes. Mäster Franck kom och tittade till arbetet ett par dagar och red sedan bort igen. Den 7 juli levererades 3 kvarnstenar till möllan och samtidigt återvände Bole. Hans jakt lossades och teglet fördes till Vattenmöllan. Murarna murade husets gavel och timmermannen slog fast takläkten. Därefter fortsatte han med hjulaxeln. Godsets folk arbetade samtidigt på vattenrännan, och muragesällerna kunde börja hänga upp takteget. Man stenlade vattenrännan och underströk tegeltaket. Den 19 juli kunde hjulaxeln läggas in i kvarnen och nästan 10 dagar senare var vattenhjulet och dess axel färdigt. Sedan muragesällerna gjort klart taket fortsatte de med andra arbeten på godset. Timmermannen arbetade vidare i kvarnen och tog i början på augusti in ett par stenar i kvarnen. En vecka senare satte han in dammluckan och tätade slussen och nu var både sluss och ränna färdigställda. Den 10 augusti satte man igång hjulet med vatten, och vattenhjulet med drill och stenar gick runt. Dagen därpå arbetade timmermannen på mjölkaret och den 12 augusti kunde man mala korn och råg. Timmermannen for därpå hem till Kvidinge för ett par veckors tid. Under tiden "upphöjde" godsets folk Vattenmölledammen med jord, med vilket man sannolikt avser att dämnet förstärktes.

Muragesällerna återvänder till kvarnen för att rappa murarna både ut- och invändigt. Den 21 augusti var murarnas arbete avslutat och mäster Franck fick betalt efter kontrakt samt 20 daler smt extra. Även inspektorn var sysselsatt i vattenkvarnen och utförde något arbete med att befästa grunden med stenar i vattengraven. Timmermannen återvände i slutet av månaden och började arbeta med dörrar. Muragesällerna, som arbetat uppe på borgen, återvände också till Vattenmöllan för att hjälpa möllaren med hans förfallna bakugn.

I början på september fortsatte timmermannens arbete med det andra vattenhjulet. I mitten på månaden hade han hunnit så långt att han började på hjulets axel och därefter kugghjulet. Den 2 oktober var hjulet klart. Då hade timmermannen i princip arbetat varje dag och skulle göra så även fortsättningsvis. Den 9 oktober kom han upp till gården för att svarva drillstockar och den 12 oktober arbetade han med mjölkar och drill. Samtidigt lade man en ränna för att hindra vattnet från att komma in i "våningshuset", d.v.s. bostadshuset. Timmermannen fortsatte att arbeta med mjölkistan och skruven och hyvlade därefter brädor till kvarnloftet. Man var nu framme vid slutet av oktober och godsets folk arbetade med att gräva rännor, för att få vatten från Råhagen att ledas till Vattenmöllan. Råhagen låg ett stycke nordost Vattenmöllan. Fram till mitten av november arbetade timmermannen nästan varje dag i Vattenmöllan. Han färdigställde då tullkistan och den 18 november var hans arbete avslutat. Den 20 november anlände godsets inspektor med nämndemän för att hålla syn vid kvarnen och lämna den till möllaren Anders Nilssons hustru, som hade varit bortrest under byggnadsperioden. För att hindra överflödigt vatten lade man i början på december tång på vattenkvarnens damm. Den 11 december malde man så slutligen med båda paret stenar.¹⁰

År 1759 slöts ett nytt kontrakt med åbon på Vattenmöllan. Detta kontrakt ger en viss inblick i kvarnkonstruktionens funktion, förutom att det beskriver och fördelar möllarens respektive godsägarens ansvar. Kontraktet konstaterar först att möllaren Anders Nilsson 1753 städslades vid den gamla vattenkvarnen, vilken hade ett par stenar. Denna kvarn var nu ersatt med ett grundmurat möllehus med vatten- och kuggegravar samt tegeltak. Kvarnen hade två par stenar med tillhörande gångverk "alt i fullkombligt god Stånd ock wämlinrättat, så inom som utom huset, med dämmen och dam-luckor, samt Rännor". De delar som ännu saknades skulle färdigställas under kommande år. Kvarnens underhåll skulle åligga godsägaren medan möllaren skulle stå för förslitningsdetaljerna såsom "hackor, med mehra Järn, eller Trähwahrer, som till dageligt Bruck wid Qwarnen brukas, samt Bässar, Kuggar i Hiulen, och drefstackar i Trillarna ock om några Skåflar i Wattenhiulen sönder går, hwartill wälborne herrskapet allenast släpper Trähwaran, men Möllaren det finht förfärdigar och lyckaledes håller Möllaren gångwärken med smörja till bägge Qwahrarna". Kvarnstenarna köptes in av godsägaren medan möllaren själv skulle välja ut stenarna i stenbrottet. Godsägaren skulle få mala den mald som kom från herrgården tullfritt. Även den säd som "herrskaets betiente få på sin Staat" skulle malas tullfritt. Vidare reglerar kontraktet den ordning bönderna skulle få mala i och att godsägaren ansvarade för vikten i möllan. Det var centralt att hindra fusk vid malningen. Möllaren skulle "hålla Rätt med hwar Man, hwartill Wälborne herrskap enligt Kongl Majtts allernådigste Förordning, skaffar wickt i Möllan. Sammaledes skall han ock, utan afseende på någon låta den först få mahla som först Kommer till qwarnen, undantagande åfwanföre skrefwna Tulfrÿa mald som genast bör afhielpas. Skulle nu någon betieht, emoth Förmodan, wara så illa sinnat, at han tager Mald af någon annan, och under tullfrÿhet, under sit Nampn, låter mahla den mald skall wara förfallen hälften till Möllaren och hälften till Arilds Låjes fattig hus". För Vattenmöllans bägge kvarnverk med tillhörande hus och en liten åkerlycka skulle möllaren betala ett landgille om 70 daler silvermynt, vilket var en förhållandevis hög summa.¹¹ Kontraktet och landgillet visar tydligt på kvarnens viktiga funktion i godsekonomin.

Vattenmöllan synades igen 1787. Tre byggnader hörde då liksom tidigare till kvarnen. I öster låg boningshuset, vilket sannolikt var sammanbyggt med själva kvarnen. I söder och väster var ytterligare två längor placerade. Den södra längan låg ungefär mitt för kvarnbyggnaden så att kvarnrännan löpte söder om denna byggnad.

Omkring sekelskiftet 1800 byggdes ytterligare en ekonomilänga på kvarngården, placerad i södra längans förlängning. Vid nästa syn, 1841, noterades att boningshuset i öster var uppfört i ekekorsvirke med lerklinta fack. Taket var täckt med halm och gavelröstena var, liksom delar av väggarna, klädda med brädor. Inredet bestod från norr av kammare, förstuga,

¹⁰ Ranby 2003, s. 504f, KGA L I:3.

¹¹ KGA C I:24 nr 3.

spiskammare, kök och stuga. Södra längan var uppförd i samma teknik och även den var inredd för bostadsändamål med drängkammare, förstuga, stuga, kammare och kök. De två uthuslängorna, den västra längan samt den sydvästra längan, var båda uppförda i ekekorsvirke med lerkline och skiftesverk. Taken var täckta med halm och samtliga gavelrösten var av brädor. Västra längan rymde stall, fähus, port och svinhus medan det i sydvästra längan fanns loge och loggolv.¹² Även själva kvarnbyggnaden synades och denna tycks inte ha genomgått några större förändringar sedan uppförandet på 1750-talet. Den beskrivs som uppförd i gråsten med tegeltak och rymmande två mjölkvarnar. Inredningen var dels i odugligt och dels i hjälpligt skick.¹³

Om några 1700-talsbyggnader fanns bevarade år 1841, utöver själva kvarnen, är svårt att svara på, men de väggerumsmått som finns angivna för södra och västra längan 1787, tyder på att dessa längor byggts om, sannolikt mellan 1787 och 1819/20. Boningshuset bestod 1787 av lika många väggerum som det befintliga huset, nämligen sju, men dagens byggnad, vilken är omkring 7,5 meter bred och försedd med hjärtnur, bör vara uppförd kring 1800-talets mitt och kan ha varit tämligen nybyggd vid synen 1841. Både beskrivningen av inredet och de mått som anges i synehandlingen 1841, stämmer med den befintliga byggnadens mått och ursprungliga plan.

Ett tänkbart bebyggelsehistoriskt förlopp skulle kunna tecknas som följer. År 1758 byggdes ett nytt kvarnhus. I boningshuset genomfördes vissa förbättringar av bakugnsmuren. Södra och västra längan byggdes om eller till någon gång under 1700-talet. Mellan 1787 och 1819/20 byggde man åter om södra och västra längan och uppförde även den sydvästra längan. Strax före 1841 byggde man om boningsdelen av möllehuset.

Efter 1841 synades inte Vattenmöllan förrän 1893. Under de förflutna dryga 50 åren hade vissa förändringar gjorts med gårdens byggnadsbestånd. De båda boningslängorna i öster och söder tycks emellertid i princip ha varit oförändrade medan uthuslängorna i väster och sydväst hade ersatts av en ny västra länga. Det nya västra uthuset, så som det beskrevs 1893, var uppfört i korsvirke med lera i facken och brädklädsel mot söder. Taket var täckt med halm. Byggnaden rymde stall för 2 kor och 2 hästar, port, loge och två loggolv. Mot norr fanns en mindre luta, vilken var uppförd i samma teknik, som uthuslängan i övrigt. Lutan användes som fårhus. Till kvarngården hörde även ett svinhus, vilket var uppfört i gråsten med gavelrösten av brädor. Taket var täckt med halm. Svinhuset var beläget norr om gården.¹⁴

Kvarnhuset synades separat. I denna syn sägs uttryckligen att kvarnhuset var tillbyggt östra längans södra gavel. Huset tycks i princip oförändrat sedan föregående syn. Gråstensmuren mot öster och väster skulle repareras med rappning och under taket skulle underslag sättas upp med fyra ståndare på vardera sidan och en hjälpspar. I kvarnen finns två par stenar från Höörs stenhuggeri, vilka var mätta till nio spann, (ca 1,35 m i diameter). Löparna var 9 respektive 12 tum tjocka (ca 22 respektive 30 cm). Därtill fanns stenkar och bind (binge? trätratt där säden som skulle malas tömdes) av brädor, två segel av järn (genom kvarnseglen kunde kvarnstenarnas läge i förhållande till varandra regleras i vertikalled), långjärn med järnlager, järndrev samt ett kronhjul av järn och ett av trä med kuggar av avenbok. De två vattenhjulen var 6 alnar och 20 tum i diameter (ca 4 m). Skovlarna var 1 aln (ca 0,6 m) långa. Axlarna var av ek med järntappar vilande i lager dels av trä och dels av sten och vilande på dynor av trä. Kvarnstolen hade ståndare av ek, bjälke m.m. av fur och golv av plank. Från golvet ledde en trappa till kvarnloftet, en trappa till loftet och en till dammkistluckan. Dammkistluckan var 7 alnar (ca 4,2 m) lång. Västra vattenhjulet var nytt medan det östra däremot var i behov av ombyggnad. Likaså behövde brädväggen till dammkistan förbättras. Till kvarnen hörde även en tullkista av brädor, en siktasse med tillbehör, undantagandes flor.

¹² Ranby 2003, s. 506f.

¹³ KGA C II:2 nr 3.

¹⁴ Ranby 2003, s. 508f.

Till kvarnen från vattendammen ledde en nära 11 m lång dammkista av plank. Öster om kvarnen fanns en hålldamm med i cement murad gråstensmur som landfästen.¹⁵

Den 25 mars 1897 upphörde all malning i Vattenmöllan. Kvarngårdens arrendator, Sven Berggren, tog då över vädermöllan på Bräcke backe och hans svärson fick kontrakt på Vattenmöllan som fortsättningvis kom att brukas som ett torp. Arrendatorn befriades därmed från underhåll av kvarnverket, vilket jordägaren skulle förfoga över. Den senare skulle ta tillvara vad han önskade av kvarnverket varefter arrendatorn skulle inreda kvarnhuset till foderhus eller annat uthus. Vidare var arrendatorn skyldig "att genom hålledammen och mindre kvarndammen gropa undan så att ovanför liggande ägor må kunna torrläggas till minst 4 fots djup" (ca 1,2 m). Marken skulle göras odlingsbar. Hålldammen och kvarndammen fick inte förändras utan jordägarens tillstånd och arrendatorn var hädanefter förbjuden att hålla vatten i någon av dammarna. Det skulle således inte vara möjligt att bruka kvarnen.¹⁶

Vid nästa synetillfälle, 1911, anges att vattenkvarnen var riven, vilket bör innebära att kvarnverket var utrivet ur huset, vilket stod kvar.¹⁷ På 1930-talet uppfördes dels en ny loge till Vattenmöllan, vilken byggdes samman med den västra längan, dels ett nytt stall placerat i norr. Stallet uppfördes i tegel på betonggrund och inreddes för kor, hästar och grisar. Samtidigt borde det gamla svinhuset, som låg ungefär på platsen för det nya stallet, ha rivits. Den västra längan ominreddes och fick enbart funktion som loge tillsammans med den nybyggda logen i söder. Väster om logen byggdes en bygghus- och vagnsportslänga. Brygghuset var uppfört som en luta.¹⁸

I början av 1930-talet lät jordägaren nytäcka ca 4,2 m av kvarnhuset närmast boningshuset med stickor. Han försåg då även denna del med brädgavel och loft. År 1946 synades Vattenmöllan. Bostadshuset var då till viss del ombyggt. Det beskrivs som 10 meter långt, 7,5 meter brett och 2,5 meter högt från gråstensgrunden till lejden. Huset var uppfört av ekekorsvirke med tegel i facken och klätt med ribbade brädor under halmtak. Till huset fanns en ny tegelmurad skorsten, vilken bör ha varit uppdragen inock. Från söder var huset inrett till förstuga, kontor och matrum vid västra sidan och därefter från norr vid östra sidan sängkammare, kök med inmurad spis, värmeledningspanna för husets värmeledning, vaskbord med skåp, vattenledning, avlopp samt spiskammare med trappuppgång till vinden. Interiört hade således huset erhållit den befintliga planen, varvid den ursprungligen centrerade förstugan och ytterdörren mot väster placerats i söder. I hela huset fanns brädgolv samt brädloft med underloft av papper och tapetserade väggar. Fönstren var dubbelkopplade utom i kök och spiskammare. Mot väster fanns ett 3-lufts-fönster, två par 2-lufts-fönster samt en dörr med betongtrappa. Mot öster fanns ett 3-lufts-fönster, ett 2-lufts-fönster och ett enkelfönster. Den nordligaste delen av den gamla kvarnbyggnaden, 5,5 m lång, 8,5 m bred och 2 m hög, den del som tidigare fått sticktak, användes som källare och förrådsrum. På västra sidan av taket fanns en homeja. Resterande del av kvarnbyggnaden hade kvar sitt tegeltak och var invändigt försedd med stora kraftiga stolpar och bjälkar. Denna del av byggnaden ingick inte i arrendet utan kvarstod för jordägarens räkning.¹⁹

Vid 1900-talets mitt eller senare del, när Vattenmöllans jordbruk lagts ner, revs både den södra längan och logen i väster. Det nya stallet i norr inreddes till sommarbostad.²⁰

¹⁵ KGA C II:12 nr 12.

¹⁶ KGA C I:24 nr 3.

¹⁷ KGA C II:12 nr 12.

¹⁸ Ranby 2003, 509 f.

¹⁹ KGA C II:12 nr 12.

²⁰ Ranby 2003, s. 510.